

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ПРОТИСТАВЛЕННЯ РІЗНИХ РЕГІСТРІВ УРБАНІСТИЧНОЇ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ _____

У статті розглянуто різні мовні реєстри (літературна та розмовно-побутова форми мови, професійний та молодіжний жаргон), варіювання яких є нормальним явищем, що особливо властиве урбаністичній мовній комунікації.

Ключові слова: мовна комунікація, реєстр мовлення, жаргон, обсценна лексика.

Як відомо, один з важливих принципів функціонування природної мови полягає в одночасному співіснуванні в ній різних стилів (реєстрів). Цей принцип особливо яскраво виявляється у варіюванні лексичних одиниць, що активно використовуються в урбаністичній комунікації, і становить одну з важливих відмінностей мови міста від сільського мовлення, якому притаманна стильова однорідність. Натомість повноцінне володіння мовою обов'язково передбачає здатність мовця варіювати різні її реєстри залежно від типу спілкування, його обставин і насамперед від характеру його адресата. Як справедливо зазначає Л. П. Крисін¹, вільне володіння різновидами мови, зокрема книжною та розмовною, є нормальним, природним явищем. У цьому зв'язку слушним є і вислів відомого французького мовознавця Ж. Вандрієса: «Людина, яка говорить так, як пише, справляє враження ненормальної»².

Функціонально диференціація стилів пов'язана з різним усвідомленням соціальних ролей мовця і слухача. Як переконливо показано Л. П. Крисінім, у природній мові, зокрема в її лексичних значеннях, часто віддзеркалено уявлення про можливість різного співвідношення соціальних ролей двох чи більше осіб. Так само і в різних стилях відбивається різне уявлення мовця про його ставлення до адресата мовлення — саме в цьому виявляється своєрідна специфіка, «семантична функція» кожного мовного реєстру.

У переважній більшості функціональних різновидів літературної форми мови передбачено, що мовець (відправник повідомлення) в жодному разі не повинен вважати свою соціальну роль вищою за соціальний статус співрозмовника чи адресата тексту (особливо якщо цей адресат є незнайомим мовцеві). Ця настанова ввічливості — вияв поваги до реального чи потенційного адресата — має обов'язкове формальне (вербальне) вираження впродовж усього мовленнєвого чи текстового повідомлення і виявляє себе у вживанні відповідно підібраних

¹ Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка.— М., 1989.— 192 с.

² Vendries J. Le langage.— Paris, 1923.— 326 s.

лексичних одиниць та виразів, притаманних саме даному функціональному реєстру.

Натомість розмовно-побутовий стиль — це реєстр мовлення, що адресоване людям, яких мовець вважає близькими до себе незалежно від їхнього віку чи професії, «рівними» собі і тому почуває себе з ними вільно й розкуто.

Різні професійні жаргони природно розглядати як розмовно-побутові варіанти субмов у межах науково-технічного функціонального стилю літературної мови, наприклад, субмов математики, електроніки, атомної фізики, кібернетики, медицини і т. ін. Таким чином, професійні жаргони — це мовні підсистеми, якими користуються представники тієї чи іншої професійної галузі за розкутих обставин при обговоренні проблем та ситуацій, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю.

Те саме значною мірою стосується і молодіжного жаргону, з тією різницею, що в цьому випадку «контингент» адресатів істотно ширшає і може включати багатьох людей віком від 14 до 30 років, що їх мовець кваліфікує як своїх (приблизних) однолітків і відтак зараховує до свого кола — середовища, з яким мовець сам себе ототожнює, в якому він почувається вільно, дає «волю» своїй душі і якому притаманне усвідомлення своєї «вищості», привілейованості порівняно з іншими віковими категоріями.

Нормативно зміна реєстру зовсім не означає повної зміни мови. Адже різні реєстри співіснують у межах тієї самої мови, утворюючи різні її підсистеми, тобто функціонують у межах тих самих фонетичної, морфологічної, синтаксичної і лексичної систем. Диференціація стилів виникає за рахунок того, що в текстах різних реєстрів по-різному позначаються лише певні значення, варіюються лише деякі лексичні шари. Таким чином, у різностильових текстах по-різному позначаються лише деякі поняття на тлі вживання переважної більшості лексем даної мови, які є спільними для всіх стилів. Диференціація стилів виникає не тільки тому, що в них по-різному вербалізується те саме поняття, а насамперед через те, що різні реєстри передбачають зміну позначення різних шарів лексики. Наприклад, основою професійного жаргону є вживання «знижених» елементів, що слугують альтернативними (розмовними) позначеннями спеціальних термінів і понять, на яких ґрунтується відповідна вузькопрофесійна науково-технічна галузь. Натомість у молодіжному жаргоні, як це переконливо засвідчують дані словника жаргонної лексики української мови³, об'єктом альтернативного позначення з багатющою синонімією стає нейтральна лексика, співвіднесена насамперед з такими поняттями, як алкоголізм, секс, наркоманія, гроші, злочинний світ, розумові здібності, рівень психічного здоров'я, позитивна чи негативна оцінка тощо.

Слід наголосити, що передбачувані в розглянутих реєстрах зміни позначення певних лексичних одиниць зовсім не мають на меті приховування передаваної інформації від сторонніх осіб, які не є її безпосередніми адресатами. Це свідоме користування іншими вербальними засобами зумовлене причинами, про які йшлося вище. У той же час існують певні мовні реєстри, які утворюють так звані закриті підсистеми. До них насамперед належить злочинний жаргон, призначенням якого є кодування інформації, яка через свою особливу «специфіку» має бути зрозумілою лише вузькому колу осіб, що займаються злочинною діяльністю, і не повинна виходити назовні.

³ Ставицька Л. С. Короткий словник жаргонної лексики української мови // Критика.— К., 2003.— 336 с.

Загальний механізм зміни мовного реєстру полягає у вживанні таких лексичних одиниць, які певним чином контрастують з тим чи іншим (вихідним) елементом загальноновживаної лексики, що має таке саме або близьке значення. Отже, протиставлення реєстрів ґрунтується на принципі «міжрівневої синонімії», коли замість «твірної» лексичної одиниці певного рівня вживається «похідна» одиниця іншого рівня з наступними властивостями: 1) вона має те саме або близьке денотативне значення (співвідноситься з тим самим денотатом чи типовою ситуацією), що й твірна одиниця (при тому, що вид «умотивованості» семантичного зв'язку між обома одиницями може як завгодно змінюватись, але для користувачів відповідного реєстру ця вмотивованість завжди є очевидною); 2) крім власне денотативного значення вона містить певний семантичний додаток, який відбиває специфіку саме даного мовного реєстру, так чи інакше вказуючи на характер ставлення мовця до слухача, а також на те, як саме впродовж комунікативного акту мовець усвідомлює сам себе.

Розглянемо докладніше деякі аспекти співвідношення між твірними та похідними міжрівневими одиницями. Як зазначалося, тип мотивованості між твірною одиницею та її похідним стилістично маркованим відповідником може варіюватися, припускаючи найрізноманітніші види співвідношень.

Іменник *дисертація* є цілком уживаним як у звичайному та загально-науковому дискурсі, так і в його суто книжному варіанті. Натомість словосполучення *дисертаційне дослідження* є доречним лише в книжній формі, наприклад у відгуку опонента чи у висновку спеціалізованої вченої ради. А ось скорочена форма *дисер*, яка співвідноситься з тим самим референтом, може вживатися лише в жаргонному мовленні.

Як жаргонно-професійний відповідник терміна *системний адміністратор (бази даних)* функціонує цілісно оформлене скорочення *сисадмін*. А елементу функціональної субмови програмування *меню (програмного забезпечення)* відповідає професійно-жаргонна форма *менюшка*. Як бачимо, у даному випадку суфікс *-к*, який нормативно слугує засобом утворення жіночого роду іменника, змінюючи середній рід твірної одиниці на жіночий, одночасно зумовлює і зниження реєстру, до якого належить похідна форма. Наведені приклади демонструють досить прості, достатньо «прозорі» види співвідношень між твірними формами загальноновживаних чи «професійних» лексичних одиниць та їхніми похідними реєстровими відповідниками.

Розглянемо тепер складніші приклади, пов'язані з оперуванням запозиченими термінами.

Якщо значення англійського терміна можна адекватно перекласти не як окрему дефініцію, а через українське слово чи просте словосполучення, то український відповідник нормально функціонує, якщо позначуване ним поняття і раніше активно використовувалося в науково-технічному функціональному стилі даної галузевої субмови. У таких випадках на базі іноземного терміна часто формуються синонімічні (паралельні) похідні мовні одиниці, що стають професійним жаргонним відповідником нейтральної української одиниці. Так, у комп'ютерній галузі термін *програмне забезпечення* співвідноситься з жаргонним *софт* (скорочення від англ. *software*), *встановлювати контакт* — з жаргонним *коннектитися* (з англ. *to connect*). Так само про зупинку в роботі програми на жаргоні кажуть, що *програма стопиться* (від англ. *to stop*), а замість літературного виразу *замінити один файл іншим* уживають жаргонне дієслово *оверрайтити* (з англ. *overwrite* — «записати поверх чогось»). Жаргонним відповідником термінологічного усталеного словосполучення *серійний номер є сіріал*

номер (пор. англ. *serial number*), а про вибір чогось наздогад (навмання) кажуть як про вибір рендомним чином (з англ. *random*). Зламати програмне забезпечення в жаргоні позначається як *крекнути* (пор. англ. *crack* «зламати»).

Набагато непрозорішими є співвідношення між загальноновживаними чи термінологічними лексичними одиницями та їхніми відповідниками з молодіжного жаргону. Пор., наприклад, вираз *чесати Клаву* — «набирати щось на клавіатурі комп'ютера» і *Аська* — «програма АСQ». У першому випадку обігрується фонетична схожість слова *клавіатура* з жіночим іменем *Клава* (з урахуванням того, що обидва іменники — жіночого роду), а швидке натискання кнопок, розташованих у різних місцях клавіатури, викликає дивну асоціацію з розчісуванням жіночого волосся. У другому випадку похідна форма зумовлена звуковою асоціацією фонетичної транскрипції терміна АСQ [ай-сі-к'ю] з жіночим іменем *Аська*.

У цьому контексті слід особливо наголосити на принциповій різниці між жаргоном як сленговим утворенням та просторіччям, зокрема суржиковою мовою. Просторічний лексикон, звичайно, може активно поповнюватися і за рахунок сленгізмів, тобто жаргонізмів, які виходять за рамки вузькопрофесійного вжитку і стають загальновідомими. Проте основою, джерелом просторіччя, яке, власне, і відрізняє його від інших підсистем, є слова неправильного слововжитку, які віддзеркалюють недостатній освітньо-культурний рівень носіїв просторіччя. Цією основою є насамперед часте вживання неправильних, спотворених або застарілих, але усталених форм, утворених від тієї чи іншої «правильної» форми, що входить до складу кодифікованого лексичного фонду мови. Наприклад: рос. *вчера* — *вчерась*, *нынешний* — *нонешний*, *молодёжь* — *мулодежь*, *теперь* — *теперича* (*таперича*), *её* — *ейный*, *его* — *евонный* і т. ін.; укр. *тепер* — *тепера* (*теперка*), *зараз* — *зара*, *комедія* — *кумедія*, *радіо* — *радіво*, *шосе* — *соша*, *лампа* — *ланпа*, *квартира* — *кватиря* і т. ін.⁴ Іншим різновидом неправильних українських форм є численні суржикізми (пор. *разом* — *вмісті*, *можливо* — *наверно*, *розуміти* — *поніматити*), які так само виконують просторічну функцію⁵. Такі форми якраз і засвідчують нездатність мовців опанувати для активного вживання правильний варіант, що відповідає літературній нормі.

Натомість жаргонні чи сленгові лексичні одиниці — це результат своєрідної «творчості» мовців, які цілком володіють їхніми нейтральними чи літературними відповідниками. У цих одиницях, штучно створених у межах певної вузької групи, закладена думка, елементи гри, творчого пошуку, дія аналогії, метафори, метонімії і т. ін. І якою б непередбачливою, вигадливою не була вмотивованість похідної одиниці з відповідною їй твірною, для користувачів того чи іншого вузького сленгового реєстру ця вмотивованість завжди є очевидною, зрозумілою.

До першого (денотативного) складника значень деяких жаргонних одиниць часто додається негативний оцінний компонент, який засвідчує іронічність певного жаргонного елемента. Іронічність, як відомо, припускає, що, оцінюючи негативно те чи інше явище або особу, сам мовець (суб'єкт оцінки) перебуває у стані спокою, тобто не є носієм інтенсивних негативних емоцій. Саме тому подібні іронічні позначення нормативно не можуть уживатися мовцем у стані

⁴ Тараненко О. О. Просторіччя // Українська мова : Енциклопедія.— 2-е вид., випр. і доп.— К., 2004.— С. 536–537.

⁵ Труб В. М. Явище «суржиків» як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство.— 2000.— № 1.— С. 47–58.

стресу. Це пояснюється несумісністю відповідних емоційних станів. Адже стрес — це виведення з психологічної рівноваги, а іронія передбачає урівноважений психологічний стан, коли негативна оцінка когось або чогось ніяк не виводить мовця зі стану спокою.

Як уже зазначалося, повноцінне володіння мовою виявляється, зокрема, у здатності мовця варіювати різні її реєстри залежно від типу комунікації. У випадку зміни комунікативної ситуації на офіційну різні фахівці легко переходять з професійного жаргону на потрібну субмову відповідного науково-технічного функціонального стилю. Так само і молодь при потребі без особливих труднощів змінює молодіжний жаргон на тип спілкування, адекватний новій ситуації. Наприклад, важко уявити, щоб, відповідаючи на іспиті, студент уживав жаргонні вислови у спілкуванні з екзаменатором, хоча за розкутих, невимушених обставин він може активно користуватися ними у розмові з друзями.

А ось носіям просторіччя, зокрема і його суржикової форми, як правило, дуже важко адекватно реагувати на зміну комунікативної ситуації. Саме здатність або нездатність до варіювання мовного коду відповідно до комунікативної ситуації і є головним критерієм у визначенні типу мовної компетенції особи.

Аналізуючи різні одиниці сучасного українського молодіжного жаргону, неважко помітити, що в переважній більшості вони є транслітерованими елементами відповідних російських жаргонних утворень (принаймні тих, які належать варіантові російської мови, що ним користуються громадяни України). Отже, виявляється, що механізм формування значної кількості українських жаргонних елементів є абсолютно тотожним механізму утворення суржику. Але в даному випадку ці елементи зовсім не сприймаються як суржикові, тобто як «неправильні» форми. У межах відповідної жаргонної підсистеми вони вважаються цілком доречними, «кодифікованими», оскільки повною мірою відповідають вимогам, що висуваються до «повноцінних» жаргонних одиниць — адже в той чи інший розглядуваний проміжок часу саме вони вважаються загально визнаними і є широкоживаними в межах даного мовного колективу, тобто не існує інших питомих жаргонних елементів, яким члени цього колективу могли б віддати перевагу. Натомість «справжні» суржикові елементи (пор. *розрішити, наравитися, встраює, следующа* і т. ін.) сприймаються як грубе порушення правильної мови саме тому, що в українській мові існують питомі кодифіковані відповідники російських лексем (твірних для даних суржикових утворень), а саме: *дозволити, подобається, влаштує, наступна* і т. ін. Слід наголосити, що для аналізу жаргонної лексики, особливо молодіжної, темпоральне уточнення «розглядуваний проміжок часу» є визначальним. Його важливість зумовлена тим, що однією з головних вимог до повноцінного жаргонного елемента є його «сучасність». Адже жаргонна лексика — це найбільш нетривкий лексичний шар, якому властиві стрімка архаїзація і постійне оновлення. Через 20 років юнаки і дівчата вживатимуть зовсім інші жаргонні форми, ніж ті, якими користуються їхні нинішні однолітки. У 50-і роки минулого століття для вираження позитивної оцінки певного об'єкта чи явища в київському молодіжному російському жаргоні вживався прикметник *законный* (*законный фильм, законная книга*). Трохи пізніше, у 60-ті рр., він поступився прикметнику *предельный*, а для вираження захоплення чи подивування вживався вираз *Предел!* Для нинішньої молоді, яка в подібних випадках уживає відповідно вирази *кльовий, прикольный* та *офигенный*, такі вислови будуть незрозумілі.

Як зазначалося, кожне вживання елемента професійного чи молодіжного жаргону є синкретичним засобом вираження значень двох типів — денотатив-

ного, що вказує на певний об'єкт, особу чи типову ситуацію, і значення, яке відбиває специфіку даного мовного реєстру — вид взаємовідносин між мовцем і слухачем, те, як саме вибудовує мовець характер своїх стосунків з адресатом упродовж мовленнєвого акту.

Так, професійні жаргонні вислови *дисер*, *менюшка*, *сисадмін* вказують на чиюсь написану чи ненаписану дисертацію, меню програмного забезпечення, системного адміністратора й одночасно відбивають узагальнене значення типу «ми говоримо з тобою, не дотримуючись правил відповідної фахової функціональної субмови — адже ми і так добре розуміємо один одного, бо обидва належимо до одного й того самого вузького професійного кола».

Так само вислови на зразок *аська*, *чесати клаву*, *пенсіколка*, *підколоти косяк*, *офігеніс*, вказуючи відповідно на програму АСО, набирання на клавіатурі комп'ютера, дівчину-гінейджера, згортання сигарети з марихуаною чи велике подивування чимось, одночасно містять значення на кшталт «ми говоримо з тобою як свої люди, без зайвої ввічливості — в ній немає потреби, оскільки і так чудово розуміємо один одного, адже належимо до спільного “високообраного” кола — молоді».

Разом з тим слід наголосити, що існують і такі жаргонні елементи, які не мають жодного денотативного значення і відбивають лише специфіку обраного мовцем мовного реєстру. Зокрема, в молодіжному жаргоні таку обмежену функцію виконують лексеми на зразок *коротше* та *тіпа*: *А знаєш, у мене на Либідській, коротше, є подружка; Коротше, познайомтесь; Там були, коротше, одні пенсіколки і не було кого кадрити*. Цей елемент, який є надзвичайно частотним у молодіжному мовленні, практично ніколи не вживається у значенні «коротше кажучи», а лише слугує маркером, що повсякчас підтверджує незмінність того реєстру спілкування, в якому розмова точилася раніше. Таку саму роль виконує і іменник *тіпа*, який у цій функції завжди вживається тільки в родовому відмінку однини: *Ти що, хочеш його купити? — Ну тіпа так...; А вона каже тіпа: «Давай закадримо цього лоха»*.

У межах обговорюваної теми важко хоча б побіжно не торкнутись актуальної і болючої проблеми, пов'язаної з обценною лексикою, яку доводиться чути повсякчас і за різних обставин як у місті, так і на селі, і, що особливо прикро, не лише від чоловіків. Реєстри молодіжного, кримінального, професійного жаргонів, розмовно-побутове мовлення можуть містити певні вкраплення ненормативної лексики. Але що більше той чи інший реєстр наближається до офіційного, тим меншою стає ймовірність її вживання.

Можна виділити принаймні дві головні причини вживання обценних елементів: 1) народження дитини в сім'ї, в якій вона чує такі слова з перших днів свого життя; 2) поступове призвичаєння до ненормативної лексики в міру подорослішання. У цьому випадку можна твердити, що в свідомості людини накопичуються певні ненормальні зрушення. У будь-якої культурної людини є почуття огиди до подібної лексики, відчуття бар'єру, якого вона не може собі дозволити перейти. Декому доводиться переходити через цей бар'єр, щоб стати «своїм» у середовищі, з яким він себе ототожнює, або принаймні видати себе за «свого». Якщо ж мовець не може втриматися від брудних лайливих слів, хоча добре знає, що суспільство накладає на них табу, то це свідчить про певний хворобливий зсув у його свідомості: він отримує задоволення від порушення загальноприйнятних норм хоча б у мові. Він неначе хизується відсутністю відрази до висловів, загальноприйнятним ставленням до яких вважається... огида.

Узагалі, можна виділити, як мінімум, чотири семантичних типи подібних уживань: 1) неконтрольований малоусвідомлений вигук, який є «репортажем» про синхронну даному вигуку емоцію обурення, гніву, розчарування, подиву тощо. Звичайно, такі емоції можуть бути в кожного, але спосіб їхнього вияву залежить від культурно-освітнього рівня людини; 2) вживання нечисленної кількості ненормативних лексем у їхніх прямих значеннях, які вказують на повію, статеві органи, інтимні стосунки тощо; 3) широке вживання ненормативних лексем та утворених від них численних похідних у їхніх непрямих значеннях. Річ у тому, що ця нечисленна лексика є, однак, надзвичайно продуктивним засобом позначення найрізноманітніших об'єктів, осіб, дій, ситуацій та їхньої оцінки мовцем; 4) уживання деяких ненормативних виразів, які, на відміну від попередніх трьох випадків, не мають жодної денотативної функції, а слугують лише засобом фіксації (підтвердження) збереження найнижчого регістру спілкування, обраного мовцем. У цьому випадку вони (так само як і елементи *кортише*, *тіпа* у молодіжному жаргоні) виконують суто стильову функцію.

Зрозуміло, що один і той самий «мовленневий потік» може містити в собі об'єктивні вживання, які належать до різних, а то й до всіх чотирьох перелічених типів.

Комунікативні обставини вживання ненормативної лексики також можуть бути дуже різними: 1) вияв агресії, який супроводжується або не супроводжується агресивними діями проти співрозмовника або співрозмовників; 2) розмова, яка засвідчує агресивність до третьої особи чи осіб, що не беруть участі в комунікації; 3) одностороннє вживання нецензурної лексики у дружній розмові з особою, яка є соціально нижчою за мовця (наприклад, начальника з підлеглим). У цьому випадку користування лайливою лексикою стає засобом вияву особливості «довіри» мовця до адресата; 4) двостороннє вживання ненормативних виразів у дружній розмові двох соціально рівних співрозмовників, для яких найвищий вияв близькості і порозуміння розкривається в можливості «дати собі волю» у мовному хуліганстві — відчуті чи не наркотичну насолоду хоча б у мові порушити «табу», що його накладає соціум.

Отже, якщо варіювання різних мовних регістрів залежно від типу спілкування є природним явищем, яке вказує на повноцінність мовної компетенції особи, то перехід на вживання ненормативної лексики свідчить, на жаль, про протилежне.

V. M. TRUB

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MEANS OF OPPOSING OF DIFFERENT REGISTERS OF THE URBANIST LINGUISTIC COMMUNICATION

The article deals with the different linguistic registers (literary and colloquial forms of language, professional and youth slangs), the changing of which is a normal phenomenon, especially peculiar to the urbanist linguistic communication.

Key words: linguistic communication, register of speech, slang, substandard vocabulary.